

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЗДІБНОСТЕЙ ДИТИНИ У ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

Олена БІДА

У статті розглянута проблема розвитку здібностей дитини у дошкільному віці в працях українських учених. Зосереджена увага на актуальності та ступені розробленості досліджуваної проблеми.

Приділяється увага впливу одержаної в дитинстві освіти на досягнення в майбутньому значних успіхів у різних галузях науки і мистецтва. Аналіз праць науковців дозволив узагальнити трактування категорій: «задатки», «здібності», «обдарованість». Наголошується, що вроджені задатки дитини можуть бути реалізовані лише в активній життєдіяльності індивіда, у сприятливому середовищі, під впливом правильного виховання і навчання.

Ключові слова: дошкільний вік, задатки, інвенції, розвиток здібностей.

Модернізація системи освіти в Україні зумовлена змінами в соціально-економічній та соціально-культурній сферах нашого суспільства, потреби якого в творчій особистості висувають підвищені вимоги до конструювання персональної системи цінностей, унаслідок чого перед педагогічною наукою постає потреба переосмислення традиційних настанов у дітей і молоді.

Такий підхід висвітлений у державних документах України. Зокрема, Національна доктрина розвитку освіти (Україна у XXI ст.) визначає головну мету діяльності дошкільних закладів, яка полягає у створенні умов для розвитку і самореалізації кожної особистості [12, с.3].

У державній програмі виховання і навчання дітей від трьох до семи років «Дитина» (2003 р.) окреслені основні завдання дошкільного закладу, серед них – забезпечення умов повноцінного розвитку дитини для виховання творчої особистості [5].

На думку українських дослідників, в основу формування особистості повинні лягти, передусім, ідеї гуманістичної парадигми особистісно орієнтованої освіти та виховання, мета якої полягає в тому, щоб знайти, підтримати, розвинути здібності дитини, закласти в неї механізм самореалізації особистості.

Проблемою розвитку здібностей у дітей займаються вчені України та країн зарубіжжя (Ш. Амонашвілі, І. Волощук, О. Кульчицька, Н. Лейтес, М. Лещенко, Н. Ліфарєва, О. Музика та ін.) Значну роль цьому питанню приділяли К. Ушинський, В. Сухомлинський, О. Захаренко.

На сучасному етапі дослідження проблем дитинства здійснюють українські вчені А. Богуш, Л. Варяниця, С. Литвиненко, Т. Поніманська та ін.

Поряд з цим Л. Артемова, Д. Богоявленська, М. Матюшкін, М. Подьяков, О. Проскура, К. Щербакова, Г. Щукіна та інші

підкреслюють виняткову важливість «пізнавальної діяльності» у розвитку особистості, хоча залишається значна кількість не визначених перспективних засобів, які стимулюють як загальний розвиток особистості, так і її пізнавальну активність [15, с.1].

Особливе місце серед досліджень проблем соціалізації особистості займають роботи, автори яких: Ю. Богінська, О. Караман, О. Малахова, І. Рогальська, П. Плотніков, Р. Пріма та ін. Незважаючи на розширення зазначених напрямів досліджень, проблема розвитку здібностей особистості дошкільника не знайшла належної науково-методичної розробки. Очевидними є *суперечності*, зокрема: ідеєю нової філософії освіти, яка визнає за дитиною право бути самою собою і традиційною педагогічною позицією ставлення до дітей переважно як до об'єктів виховного впливу [14, с.3].

Завдання статті – аналіз розв'язання проблеми розвитку здібностей дитини у дошкільному віці в працях вітчизняних учених.

Н. Ліфарєва у навчальному посібнику «Психологія особистості», встановлюючи роль дитинства у становленні особистості, зазначає, що у ранньому дитинстві особистісні риси формуються в результаті взаємодії генотипу і середовища, а потім розвиваються вже на основі соціально-психологічних законів. «У дошкільному віці оформлюються задатки, проте сензитивний період розвитку здібностей на їх основі продовжується аж до закінчення школи» [10, с.56].

У процесі розвитку особистості дитини від народження до трьох років велику роль відіграє сім'я. У дошкільному дитинстві до впливу сім'ї додається вплив спілкування з ровесниками, дорослими людьми, звернення до доступних засобів масової інформації. При цьому виховується допитливість, доброта. На думку дослідниці, «Від народження до підліткового періоду дитина засвоює соціальний досвід некритично, адаптується, пристосовується, наслідує» [10, с.72].

В. Маляко та О. Музика, досліджуючи здібності, творчість і обдарованість, відзначають, що задатки – це вроджене утворення, а здібності – набуте. Відпочатку, здібності – це не причина успішності людини в діяльності, а наслідок розвитку задатків у діяльності. Включаючись у діяльність, суб'єкт мобілізує свої задатки, які переструктуровуються, сплавляються і створюють якісно нове утворення – здібності [7, с.37].

Тлумачення понять «задатки», «здібності» розвивається в роботах Н. Лейтеса, який зазначає: «Вродженими можуть бути тільки передумови, або задатки здібностей, а те, які ж здібності розвинуться і якою мірою — залежить від конкретно-історичних умов, від змісту життя, від того, в які види діяльності буде включена зростаюча людина. Саме взаємодія дитини з тим, що її оточує — оволодіння мовою, засвоєння і застосування

накопичених поколіннями людей знань, умінь — джерело формування у неї на основі загальних можливостей людського мозку і індивідуальних задатків різноманітних здібностей. З поняттями «здібності», «обдарованість» не повинне пов'язуватися уявлення про готовий дар природи: — тільки передумова, одна з умов розвитку психічних властивостей. Формування, розвиток здібностей — це обов'язково залучення до занять, багатств культури, це праця дитини, її наполегливість, захопленість справами. І, звичайно, дуже багато що залежить від вихователя: чи зуміє він вчасно підтримати, спрямувати, надихнути дитину. Ніякі задатки самі по собі ще не зумовлюють його майбутнє» [9, с. 104-105].

В. Моляко та О. Музика зазначають, що адаптація до предметного середовища починається майже відразу після народження дитини і відразу починається процес розвитку здібностей. Перші прояви творчих здібностей та творчості спостерігаються в дошкільному віці у формі спроб самостійного виконання діяльності.

Вчені визначають умови розвитку творчих здібностей дошкільників. Перш за все розвиток здібностей дитини зумовлюється дією ряду соціальних чинників, серед яких – соціальна ситуація розвитку та провідна ігрова діяльність. Спонтанний розвиток здібностей і зародження творчості дошкільників, що відбувається в умовах ігрової та продуктивних видів діяльності, спрямовані на задоволення потреби у визнанні з боку найближчого соціального оточення. Точне відтворення дій дорослого стає метою активності дошкільників, за яке вони очікують визнання.

Таким чином, потреба у визнанні може розглядатися як один із самостійних чинників розвитку наслідування дошкільників.

У практиці вихователів дошкільних навчальних закладів прийнято здебільшого надавати схвалення за точне відтворення дитиною заданого зразка діяльності, а не за його відмінності (творчі дії). Однак однією з умов розвитку творчих здібностей дошкільників у продуктивній діяльності є визнання та схвалення дорослими не лише наслідувальних, але й творчих дій. Вчені припускають, що розвиток творчості та творчих здібностей дошкільників здійснюється на основі ціннісної регуляції наслідування.

Результати досліджень В. Моляко та О. Музики свідчать, що усвідомлення дошкільниками випадкових продуктивних інвенцій та подальше цілеспрямоване їх використання для отримання творчого результату є одним із механізмів розвитку творчих здібностей у наслідуванні. Виявлено, що випадкові інвенції виникають на будь-якому етапі оволодіння діяльністю внаслідок нездатності дошкільників точно відтворити дії дорослого. Однак, якщо на початкових етапах освоєння

діяльності діти орієнтуються на наслідування дій дорослого та відкидають випадкові інвенції, то при досконалому виконанні завдання інвенції викликають інтерес як самої дитини, так і ровесників. У результаті кількаразового успішного включення випадкових інвенцій у зміст діяльності діти усвідомлювали їх цінність як засіб отримання визнання за творчий результат. Досконалість наслідувальної діяльності в поєднанні зі здатністю до усвідомленого цілеспрямованого використання інвенцій як засобів творчості є свідченням формування творчої спрямованості та одним із ключових показників розвитку творчих здібностей особистості.

Вчені вважають, що ознакою обдарованості дошкільників є рефлексія власних здібностей та можливості їх розвитку, усвідомлене розмежування власних та наслідувальних дій, усвідомлення перенесення наслідувальних та інвенційних дій.

Рефлексія як один із механізмів регуляції діяльності вимагає достатньо високого рівня розвитку абстрактного мислення, оскільки передбачає «відсторонення» від власних процесів [7, с. 56-61].

І. Волощук підтримує думку названих учених. Він вважає, що людина народжується з певними інтелектуальними задатками, які проявляються у формі загальних та спеціальних здібностей, що інтелектуальні задатки проростають у формі аналітичних та синтетичних здібностей індивіда. Аналітичні здібності особистості є основою пізнавальної діяльності, запорукою його успішного навчання. Синтетичні здібності відповідають за створення нових ідей і є основою творчої діяльності особистості [3, с. 119].

Концепції вказаних учених досить ґрунтовні.

Ми відмічаємо, що в результаті розвитку здібностей у характері дитини раніше закладаються такі риси як доброта, чуйність, працьовитість тощо. Вони формуються і закріплюються в іграх дітей, у доступних видах праці – це у ранньому і дошкільному дитинстві. Закріплюються ті риси у характері дитини цього віку, які постійно підкріплюються. Слід також зазначити, що обдаровані діти у віці приблизно чотирьох років характеризуються раннім розвитком, доброю пам'яттю, швидко накопичують словниковий запас, проявляють інтерес до певних занять. Тобто вже в дошкільному віці у них формуються ознаки обдарованості, творчості.

Більшість дослідників (Д. Богоявленська, Н. Лейтес, К. Роджерс, І. Якиманська та ін.) розглядають поняття «обдарованість» крізь призму мотиваційних, емоційних, індивідуальних та інших особистісних якостей.

У процесі аналізу праць учених - педагогів, психологів - виявилися різні підходи до проблеми особливостей обдарованості, на основі чого можна висновити, що обдарованість дитини - це здібності до певного виду діяльності, які розвиваються на основі природних задатків, це

комплексне явище психіки людини, що включає єдність інтелекту, творчості і мотивації, розвивається в творчій діяльності, обумовлюється мотивацією навчальної діяльності.

Що стосується узагальненої позиції науковців у визначенні сутності категорії «творчість», то можна зауважити: творчість визначається діяльністю людини, спрямованою на створення якісно нових матеріальних і духовних цінностей, має суспільну значимість, відзначається неповторністю, оригінальністю, передбачає певні особистісні характеристики (уміння, уява, інтуїції тощо).

Творчість, подібно до обдарованості, - поняття широке. Слід зазначити, що обдарованість указує більше на можливості, а під творчістю розуміємо досягнення.

Нам імпонує думка І. Волощука та М. Євтуха, які розкривають механізм творчості. Вчені вважають, що творчість провокується потребою зрозуміти, вдосконалити. Ці потреби, будучи усвідомленими і незадоволеними, сприяють нагромадженню у психіці негативних емоцій. До того ж, чим більші інтелектуальні обдаровання у людини, тим більш глибокі зв'язки вона прагне розкрити, тим сильніші негативні емоції нагромаджуються в її психіці, а отже, виникають більші потенції для творчості, яка супроводжується нейтралізацією негативного емоційного заряду. Вчені дотримуються думки, що у стані творчості людина на деякий час пориває зі світом звиклих тривіальних речей та ідей і переноситься у світ незвичного, дивовижного, що у хвилини творчого натхнення людина виходить за межі звичайного, але невдовзі повертається звідтіля, що люди, які постійно перебувають поза межами звичайного світосприймання, як і ті, що постійно знаходяться у царині звичайного світосприймання, нічого оригінального створити не можуть [4, с. 8]. Вчені стверджують, що однією з особливостей творчого процесу є діалектична єдність процесів руйнування старого і створення нового [4, с. 11].

Як стверджують І. Волощук та М. Євтух, можна мати енциклопедичні знання і при цьому не залишити після себе жодної оригінальної ідеї. Отже, на їх думку, обсяг загальних і спеціальних знань індивіда, його інтелектуальні здібності є необхідною, але не достатньою умовою продуктивної творчої діяльності. Структурно творчу діяльність можна представити у вигляді діалектично пов'язаних логічних та інтуїтивних компонентів. І не варто впадати у крайність, стверджуючи, що якщо логіка - знаряддя доведення, а інтуїція - знаряддя відкриття нового, то в творчому процесі може мати місце тільки друге. Сьогодні відомо, що квінтесенцією творчого процесу є не його алгоритм, а ті стрибки думки, за допомогою яких із великої кількості фактів

вибираються саме ті, які мають певне відношення до розв'язку даної задачі [4, с. 7].

Аналіз праць науковців дає можливість узагальнити трактування категорії «здібності» - індивідуально-психологічні властивості особистості, завдяки яким реалізується певна діяльність і забезпечується її успіх. Розвиток здібностей зумовлюють задатки - вроджені анатомо-фізіологічні особливості людини. Від їх розвитку залежить легкість і швидкість оволодіння знаннями та вміннями.

Розглянемо найбільш актуальні концепції про найбільш дискусійне питання - роль задатків у психічному розвитку людини. Особливу увагу цій проблемі приділив А. Брушлинський. На ранніх етапах онтогенетичного розвитку людини в якості внутрішніх умов розвитку виступає природне. До таких умов належать спадкові та вроджені задатки майбутніх здібностей особистості (спадкові передаються від предків - вони можуть виявлятися і через декілька років після народження; вроджені - вже наявні до моменту народження).

Взаємодія внутрішніх умов (спадкові і вроджені) і зовнішніх причин (різні подразники, інші люди, об'єкти тощо) являє собою детермінацію психічного розвитку. Відомі психологи (С. Рубінштейн, Г. Костюк, Б. Теплов, Н. Менчинська та ін.) використовують найбільш адекватний принцип детермінізму: зовнішні причини діють опосередковано через внутрішні умови [2, с. 17-18].

Дослідники стверджують, що багато надзвичайно обдарованих людей не реалізували своїх можливостей через несприятливе виховання у дитинстві [6,8].

Так художньо обдарована дитина з племені Центральної Африки ніколи не стане художником тільки тому, що не отримає в руки фарби, якими б вона могла виразити свій внутрішній світ [13, с. 86].

Творчо обдарованій дитині потрібен дорослий, який готовий бачити в ній творчу особистість, дати їй в руки скрипку чи пензлик, підтримати її ініціативу, схвалити оригінальність. Малюк готовий користуватися досвідом свого вчителя й наслідувати свого кумира. Важливо пам'ятати, вроджені задатки дитини можуть бути реалізовані лише в активній життєдіяльності індивіда, у сприятливому середовищі, під впливом правильного виховання і навчання [1].

Вчені значну роль у розвитку здібностей дитини відводять оточуючим: батькам, вихователям, учителям.

Поєднання дитячої безпосередності та досвіду дорослого може дати особливий творчий імпульс, якщо дорослий зуміє діяти як справжній майстер-ювелір, що гранить діамант, прибирає зайве та примушує його сяяти [13, с. 86].

І. Біла надає значної ролі використанню біографічного методу у розвитку творчих здібностей, що дослідниця підтверджує на прикладі дитинства відомого поета-генія – Олександра Блока. І мати, і дідусь, і бабуся, і тітки й уся сім'я з її літературністю, ідеалізмом, романтизмом - все це значно впливало на О. Блока з раннього дитинства. Протягом перших 7 років, «коли закладається найбільш міцний фундамент тілесного та духовного», маленький О. Блок проводив 3-4 місяці на рік серед природи та побуту села Шахматово. Особливо викликали захоплення їхні подорожі з дідусем-ботаніком лугами, болотами, лісами. Все це стало передумовою виникнення у нього тієї любові до природи та села, яка була характерною для його поезії.

Читати він навчився до 5 років і вже тоді почав писати маленькі оповідання, вірші. У своїй дитячій поезії поет виявляв неабияку любов до тварин.

У домі, де ріс О. Блок, панувала атмосфера відкритості, дозволеності, права на свободу, усі його творчі прояви знаходили підтримку та заохочення. І як наслідок - стратегія виховання маленького О. Блока виявилася ефективною - він став талановитим поетом[1 с. 62-63].

Г. Мелхорн та Х. Мелхорн у праці «Геніями не народжуються» наводять приклади розвитку здібностей з раннього дитинства. Вони стверджують, що більшість відомих людей, які досягли значних успіхів у різних галузях науки і мистецтва, вже в ранньому дитинстві одержали досить значну освіту. Так, Г. Лейбніць до шести років одержав від свого батька такі знання, що після його ранньої смерті міг самостійно продовжувати свою освіту: у вісім років він вивчив латинь, в одинадцять знав грецьку, а в п'ятнадцять вступив до Лейпцігського університету; Моцарт був вундеркіндом, а Р. Вагнер у дитинстві написав оперу.

Слід зазначити, що проблема творчості та розвитку творчих здібностей дітей все ще залишається дуже складною та багатогранною.

Таким чином, можна стверджувати, що виникнення творчості в дошкільному віці визначається як особливостями оволодіння дошкільниками змістом самої діяльності, так і особливостями взаємостосунків з оточенням. Рушійною силою відмови від наслідування дій дорослого та переходу до усвідомленого включення інвенцій у діяльність є можливість задоволення потреби у визнанні засобами інвенційно-творчого наслідування. Розвитку творчих здібностей дошкільників мають допомагати батьки, вихователі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Біла І. М. Аналіз передумов становлення творчих здібностей у дошкільному віці (на прикладі О. Блока) // Обдарована дитина, 2008. - №6. – С. 59-63
2. Брушлинский А. В. О природных предпосылках психического развития человека / А. В. Брушлинский. – М.: Знание, 1977. – 64 с. – (Новое в жизни, науке, технике. Сер. «Биология». – №11).

3. Волощук І. С. Педагогічні основи розвитку творчих здібностей молодших школярів в умовах сільської загальноосвітньої школи: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01. – К., 1998. – 551 с.
4. Волощук І. С. Проблеми якісної вищої освіти / І. С. Волощук, М. Б. Євтух // Вища освіта України: теоретичний та науково-методичний часопис. – №3 (дод.1). Тематичний випуск «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології»: збірник / Ін-ти вищої освіти АПН Укр., Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова; ред. кол. В. П. Андрущенко та ін. – К.: Гнозис, 2009. – С. 24-26.
5. Дитина. Програма виховання і навчання дітей від 3 до 7 років / [під кер. О.В. Проскури та ін.]. – 2 вид., доп. – К.: Богдана, 2003. – 328 с.
6. Ермолаева-Томина Л.Б. Проблема развития творческих способностей детей // Вопросы психологии, 1975. - № 5. - С.166-175.
7. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В. О. Моляко, О. Л. Музики. – Житомир. – Вид-во Рута, 2006. – 320 с.
8. Кульчицкая Е. И. Одаренность как психологическая проблема // Практична психологія та соціальна робота, 2001. - №7. – С. 28-30.
9. Лейтес Н. С. Ранние проявления одаренности / Вопросы психологии, 1988. - №4. – С. 98-107.
10. Ліфарєва Н. В. Психологія особистості: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 240 с.
11. Мелхорн Г., Мелхорн Х. Гениями не рождаются. Общество и способности человека: Кн. для учителя: Пер. с нем. – М.: Просвещение, 1989. – 160 с.
12. Національна доктрина розвитку освіти (Україна у ХХІ ст.): Затв. Указом Президента України 17 квітня 2002р. - №347 // Освіта. – 2002. - №26. – С. 2-4.
13. Николаева Е. И. Психология детского творчества. - СПб.: Речь, 2006. – 220 с.
14. Рогальська І. П. Теоретико-методичні засади соціалізації особистості у дошкільному дитинстві: Автореф. ... дис. д-ра пед. наук 13.00.05 / І. П. Рогальська. – Луганськ, 2009. – 42 с.
15. Суржанська В. А. Творчі завдання як засіб формулювання пізнавальної активності старших дошкільників: Автореф. ... дис. канд. пед. наук 13.00.08 / В. А. Суржанська. – К., 2004. – 18 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА:

Біда Олена Анатоліївна - доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної педагогіки, дошкільної та початкової освіти Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Коло наукових інтересів: професійна підготовка майбутніх вчителів.

ПЕДАГОГІЧНІ ПОГЛЯДИ ЧАРЛЬЗА ДІККЕНСА

Володимир ВАСИЛЕНКО

У статті розглянуто педагогічний аспект публіцистичної творчості Ч. Діккенса та його багаторічної благодійної діяльності.

Ключові слова: право на повноцінне дитинство, права дитини, повага до індивідуальності, співчуття, відсутність утилізму, ненасильство.

7 лютого 2012 року виповнюється 200 років з дня народження Чарльза Діккенса – всесвітньо відомого романіста, мислителя та соціального реформатора, якого, без перебільшення, можна назвати й визначним педагогом.

Освітня кар'єра Ч. Діккенса почалася у 1820 році, коли його та його сестру Фанні віддали у приватну підготовчу школу у Чатамі. Він захоплюється читанням, ляльковим театром, створює свою першу трагедію «Міснар, султан Індії».